

Оригиналан научни рад

UDK 314.32:061.1EU(497.11)
Original scientific work

Ивана Магдаленић

**УТИЦАЈ БРАЧНОСТИ НА ФЕРТИЛИТЕТ У СРБИЈИ И
ЕВРОПСКОЈ УНИЈИ**

Извод: Низак фертилитет, односно феномен недовољног рађања, представља један у низу негативних демографских процеса савременог доба. С обзиром да је, са емпиријског и теоријског аспекта, потврђен значај брачности за ниво фертилитета, фокус рада представља истраживање промена које се последњих деценија одвијају у брачној сфери у земљама Европске уније и Србији. Посттранзициону етапу демографског развоја Европе карактерише и интензиван пораст ванбрачних рађања и распрострањеност кохабитација. Са аспекта фертилног понашања важно је указати на њихове карактеристике, и евидентирати сличности и разлике које у том погледу постоје између држава.

Кључне речи: брачност, ван/брачна рађања, кохабитације, Србија, Европска унија

Abstract: The low fertility rate, or the phenomenon of insufficient birth is one in a series of unfavorable demographic processes of the contemporary era. Due to the empirical and theoretical evidences on the notable impact of marital behavior on the level of fertility, this paper is focused on researching the changes in marital sphere in the European Union and Serbia during recent decades. The demographic development of Europe in the post-transitional stage is also characterized by an intense increase of extra-marital births and distribution of cohabitation. From the aspect of fertility behavior, it is important to indicate their features, as well as register, in this regard, a similarities and differences between countries.

Key words: marital status, births in/outside marriage, alternative communities/cohabitation, Serbia, European Union

Увод

Утицај "друштва и културе" на фертилитет "најраније се испољио преко институције брака", која представља друштвени вид дозволе партнерима да могу приступити репродукцији. Као иницијална функција брака се наводи "легитимација потомства, тј. његово социјално смештање у заједници" (Девеџић, 2004: 74). Висок ниво корелације између брака и фертилитета емпиријски је документован у свим историјским фазама. Револуција вредносног система се прво догодила у Европи крајем 19. века, и у литератури се наводи да је до тог периода брак био широко заступљени и ре-

продуктивни период дуг (Девеџић, 2006а). У савременом периоду брак¹, једна од најстаријих институција људског друштва, "постепено губи значај", а његова корелација са фертилитетом је у силазној путањи (Девеџић, 2006). Све заступљенији нови облици брачности (разне алтернативне форме) указују да слаби утицај традиционализма, а да наступа ера индивидуализације као продукт културолошког помака у брачности. Неоспорно у савременом друштву "репродуктивна функција брака губи значај", а социјални стерилитет (одсуство жеље за потомством) постепено постаје значајан фактор репродукције. Током последњих деценија анализа и разумевање промена у демографском понашању често се базирају на постулатима теорије друге демографске транзиције Dirk Van de Каа. Концепт је стекао широку примену, а као приоритети се наводе испитивање корелације између промена вредносног система и промена породичног облика и фертилитета (Станковић, Пенев, 2012). Друга демографска транзиција указује да је, поред промена у фертилном понашању, брачна сфера претрпела значајне трансформације током последњих деценија. У литератури се као главне карактеристике нупцијалитета након 1965-их година наводе: пад удела лица у браку, повећање просечних година приликом ступања у први брак, пораст алтернативних партнерства (кохабитација), пораст и ранији разводи, смањење поновног склапања брака након смрти супружника или развода (Бобић, Вукелић, 2010 према Lesthaeghe 2010; Спасеновић, Девеџић, 2012 према Lesthaeghe, Neidert, Surkyn 2006).

Основни циљ рада представља сагледавање промена које се последњих неколико деценија одвијају на пољу брачности у земљама Европске уније² и Србији, као и испитивање сличности и разлика које у том погледу постоје. Претпоставља се да истраживање може указати на специфичности брачног понашања у Србији и земљама ЕУ, и евентуално упутити на могуће правце друштвеног и индивидуалног деловања. Такође, са аспекта брачности биће евидентно у којим сегментима се Србија може одредити као представник друге демографске транзиције, а у којим аспектима се, још увек, не препознају манифестације процеса. Предмет истраживања су: транзиција брачности, брачна и ванбрачна рађања и алтернативне заједнице. За сагледавање транзиције брачности у периоду од 1960. до 2012/2013. године, коришћени су репрезентативни и доступни индикатори (стопа нупцијалитета, диворцијалитета, итд.), преузети из: статистичке базе Eurostat-а, и Републичког завода за статистику. У мери којој захтева ово

---

¹ Појачаном регулацијом брака почиње одвијање транзиције фертилитета.

² Земље ЕУ: Аустрија, Белгија, Бугарска, Кипар, Чешка, Данска, Естонија, Финска, Француска, Грчка, Хрватска, Ирска, Италија, Летонија, Литванија, Луксембург, Мађарска, Малта, Немачка, Холандија, Пољска, Португалија, Румунија, Словачка, Словенија, Шпанија, Шведска и Велика Британија.

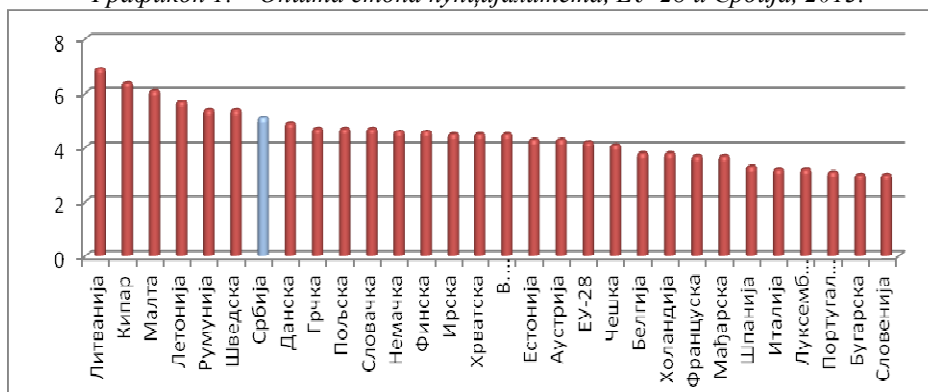
истраживање, увид у најзначајније карактеристике ванбрачног фертилитета и кохабитација, базира се на интерпретацији резултата одабраних студија публикованих у домаћој литератури (Девеџић, 2004; Бобић, Вукелић, 2010; Станковић, Пенев, 2012). Одређен допринос, у циљу потпунијег сагледавања особености брачне и ванбрачне структуре, пружа демографска анализа података OECD Family Database, као и последње спроведеног пописа Србије, у коме су први пут прикупљени подаци "о лицима који живе у ванбрачној заједници".

Транзиција брачности

Према најновијим подацима у Европској унији евидентирано је око 2.2 милиона склопљених бракова, док је регистровано близу милион развода (986 066, Database Eurostat). Трансформација брачности од друге половине 20. века у Србији, као и у осталим европским земљама, одвијала се у континуираном смањењу опште стопе нупцијалитета³, аналогно распрострањености тренду пада универзалности брака (Бобић, Вукелић, 2010).

Нупцијалитет: Анализа брачности базирана, првенствено, на општој стопи нупцијалитета указује на изразите диспропорције у погледу висине индикатора⁴ (Графикон 1).

Графикон 1. – Општа стопа нупцијалитета, ЕУ-28 и Србија, 2013.

Извор: Eurostat

Напомена: Подаци за Белгију, Велика Британију, Ирску и Француску се односе на 2012. годину

³ Треба нагласити да перманентан пад фертилитета иницира и смањење женидбено-удадбеног контингента.

⁴ Диференцираност је постојала и 1960-их година, најнижа вредност регистрована је у Ирској (5.5%), а највиша у Летонији (11%) (Eurostat).

Према подацима Европског завода за статистику 2013. године најнижа стопа нупцијалитета је забележена у Словенији (3‰), док је највише склопљених бракова на 1 000 становника регистровано у Литванији (6,9‰). Иако бележи нижу вредност у односу на Литванију, Србија се, са општом стопом нупцијалитета од 5,1‰, налази изнад просека за ЕУ-28 (4,2‰, Eurostat), али и изнад земаља са највишом стопом рађања (Ирска и Француска).

Транзицију брачности у току последњих деценија, између осталог, карактерише перманентан пад опште стопе нупцијалитета, међутим, постоје разлике међу државама у интензитету промена. У односу на пет земаља ЕУ-28⁵ транзиција брачности у Србији одвијала се умеренијим темпом, с обзиром да је током петодеценијског раздобља стопа смањена са 9.12‰ на 5,1‰ (Демографска статистика 2010). Поред континуираног смањења опште стопе нупцијалитета у Србији је изостало преполовљење, супротно земљама Централне и Јужне Европе, док је индикатор готово троstrуко смањен у Словенији и Бугарској.

Током претходних деценија пораст просечних година при склапању првог брака забележен је у свим европским земљама (Eurostat), међутим присутне су разлике у томе, како се повећање рефлектује на ниво рађања. Одлагање формирања брачне заједнице далеко је сигнификантније за земље у којима репродуктивна функција брака није изгубила значај. У том погледу констатовано је да у друштвима у којима се највећи број рађања реализује у оквиру брака, одлагање и одустајање од унија иницира и одлагање рађања. Треба напоменути да је просечна старост при ступању у брак у уској корелацији са социјалним окружењем, културним контекстом, преовлађујућим вредносно-нормативним системом (прихваћене норме о браку и репродукцији). Одлагање брака у земљама Централне и Источне Европе може се оценити као очекиван исход, услед дејствовања низа структурних препрека (неповољни економски услови, незапосленост, стамбено питање, и сл.), сходно томе "неужност одлагања" и "одустајање" од брака су разумљиви. Далеко повољнији услови базирани на ефикасним државним мерама становништву Запада⁶, које се манифестују на приватну и јавну сферу, омогућавају реализацију аспирација у свим сегментима, између осталог и у репродуктивној сфери - рађања вишег паритета (Бобић, Вукелић, 2010).

Просечна старост супружника при закључењу првог брака континуирано је расла у свим земљама⁷. У литератури се наводи да се почетак

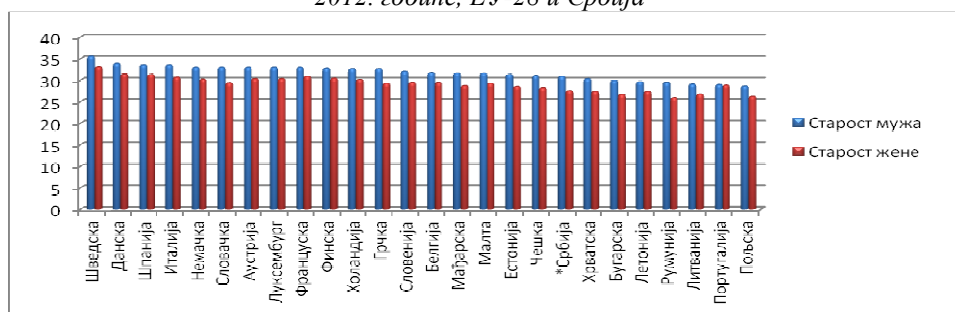
⁵ Све земље ЕУ-28 током протеклих пет деценија су регистровале пад индикатора (Eurostat), међутим у Естонији, Бугарској, Словенији, Португалији и Шпанији, та промена је била интензивнија.

⁶ Мисли се на следеће државе: Француска, Холандија, Велика Британија, Финска, Данска и Шведска (Бобић и Вукелић, 2010).

⁷ Подаци за ово обележје доступни су у статистичкој бази Eurostat-а од 1990.

промена везује за север Европе интензивнијег одвијања у односу на простор Јужне Европе (Девеџић, 2004). У току претходне две деценије (1990-2011) у Србији старост за жене је порасла са 23.4 на 27.5, док је код мушкараца евидентиран незнатно интензивнији пораст са 26.3 на 30.8 година. На основу актуелних вредности (Eurostat) постојана је варијабилност међу државама; највиша просечна старост, и то за оба пола, регистрована је у Шведској (35.5:33), док најниже вредности просечне старости за мушкарце бележи Пољска (28.6), а за жене Румунија (25.9) (Графикон 2).

Графикон 2. – Просечна старост супружника при закључењу првог брака 2012. године, ЕУ-28 и Србија

Извор: Eurostat

Напомена: Земље су рангиране на основу просечне старости мушкараца.

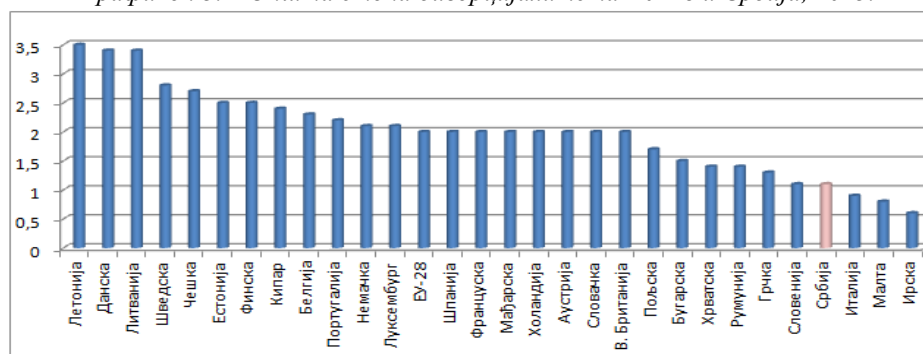
Србија се на основу просечних старости супружника при закључењу првог брака (30.8:27.5) позиционирала у доњој трећини листе, знатно ближе земљама Јужне Европе. Док се, у погледу стопе укупне прве брачности приближила северно европским земљама. Показатељ (total first marriage rate) представља теоријску шансу жена за склапање првог брака, и према подацима Eurostat-а за 2011. износи 0.66. Према истом извору приближне вредности бележе Шведска и Данска. Подаци за Србију у статистичкој бази су доступни од 2000. године, и од тог периода индикатор бележи перманентан пад (Eurostat statistic database). На основу приказаног, трансформација брачног модела у Србији кретала се у складу са западним, пораст просечних старости супружника при закључењу првог брака, опадање опште стопе нупцијалитета, уз смањење стопе укупне прве брачности упућују на опадање популарности брака.

Диворцијалитет: Приликом анализе брачности неизоставан и значајан аспект чине разводи⁸. Европски модел брачности аналогно паду универзалности брака карактерише нарушеност постојећих бракова, односно

⁸ Значај развода, везано за репродуктивно понашање проистиче из чињенице да зауставља интергенезичке и протогенезичке интервале (Девеџић, 2006).

порастан опште стопе диворцијалитета. Треба имати на уму да се стопе нупцијалитета и диворцијалитета одликују недостатком, један је у обухвату особа које не партиципирају у брачном контингенту, јер се број склопљених, односно разведених бракова ставља у однос са укупним становништвом. Кретање индикатора у Србији у другој половини 20. века упућује на закључак да не постоји јединствен модел брачности⁹. Након 1970-их година присутна тенденција континуираног смањења бројности склопљених бракова и стопе нупцијалитета, аналогно европским трендовима, могла је иницирати, у извесној мери, пораст развода и опште стопе диворцијалитета. Међутим, транзиција брачности у Србији у погледу развода одликује се стагнацијом и перманентно ниским вредностима опште стопе диворцијалитета у дужем временском периоду, што се у литератури оцењује као одступање и/или кашњење у односу на европске земље које су захваћене другом демографском транзицијом (Бобић, Вукелић, 2010). Бобић и Вукелић (2010) указују да је становништво Србије током 1990-их година, аналогно неповољним друштвено-економским условима, било принуђено на очување брачне уније, чак је регистрован и пад развода. У оквиру Уније 2013. године стопа разведених бракова кретала се у распону од најниже забележене у Ирској (0.6‰) до највише у Летонији (3,5‰)¹⁰ (Графикон 3).

Графикон 3. – Општа стопа диворцијалитета ЕУ-28 и Србија, 2013.

Извор: Eurostat

Напомена: Подаци за Белгију, Кипар, Аустрију, В. Британију, Грчку, Ирску, Италију и Француску се односе на 2012. годину.

Србија се са вредношћу показатеља од 1.1‰ наша при самом дну листе, поред земаља Јужне Европе (Малта, Италија и Грчка) у којима до-

⁹ Према подацима Демографске статистике вредности показатеља износиле су: 1960: 1,45; 1970: 1,12; 1980:1,21; 1990:1,05; 2000:1,02 и 2010:0,91.

¹⁰ Пет деценија раније присутне су умереније разлике (Eurostat). На врху се, и тада, налазила Летонија (2.4‰), док је најнижа вредност стопе регистрована у Португалији (0.1‰).

миниера традиционалистички однос према разводу (Девеџић, 2006), као и изнад просека за ЕУ (2,0%). Изузетак представља Ирска (свега 0.6%)¹¹, што је и занимљиво, с обзиром да припада земљама Западне Европе где је учесталост развода бракова заступљена.

Пораст ванбрачног фертилитета и распрострањеност кохабитације

Присутна тенденција и једна у низу од најважнијих одлика друге демографске транзиције у Европи током последњих деценија, аналогно променама у породичној сфери и фертилитету, представља повећање удела ванбрачних рађања (Станковић, Пенев, 2012). Константан пораст ванбрачног фертилитета представља, с једне стране продукт идеационих трансформација, и растуће индивидуализације и независности. С друге стране, фактори социо-економске природе и традиција пружају одређен допринос у све значајнијој заступљености ове појаве (Спасеновић, Девеџић 2012). Посттранзициону етапу демографског развоја Европе, поред интензивног пораста ванбрачних рађања, карактерише и распрострањеност ванбрачних заједница. Експликација пораста кохабитација се налази у крупним социо-економским променама¹², што је дало својеврсан импулс слабењу утицаја патријархалног ауторитета (Бобић, 2013).

Рађања у браку и ван брака ЕУ-28 и Србија

Опадање броја живорођења у ЕУ-28¹³ и Србији током периода 1960-2013. може се оценити као једна од заједничких и неповољних тенденција у обиму рађања (Eurostat), уз присутне диспропорције у темпу као и почетку промена. Бројност живоређене деце највише је редукована у Португалији, Бугарској, Литванији и на Малти, с обзиром да је током претходних пет деценија дошло до њиховог преполовљења. Готово све земље региструју мањи број живорођених у актуелном периоду у односу на 1960. годину, изузев Ирске, Луксембурга и Шведске¹⁴. Као особеност земаља ЕУ и Србије, могу се окарактерисати и осцилације у кретању броја живорође-

---

¹¹ Да ли је религија (строг католицизам) имала утицаја на ниску стопу развода остаје тема за истраживање. Према подацима Eurostat-а (статистичка база евидентира учесталост развода за ову земљу од 1997), Ирска региструје континуирано ниске стопе диворцијалитета.

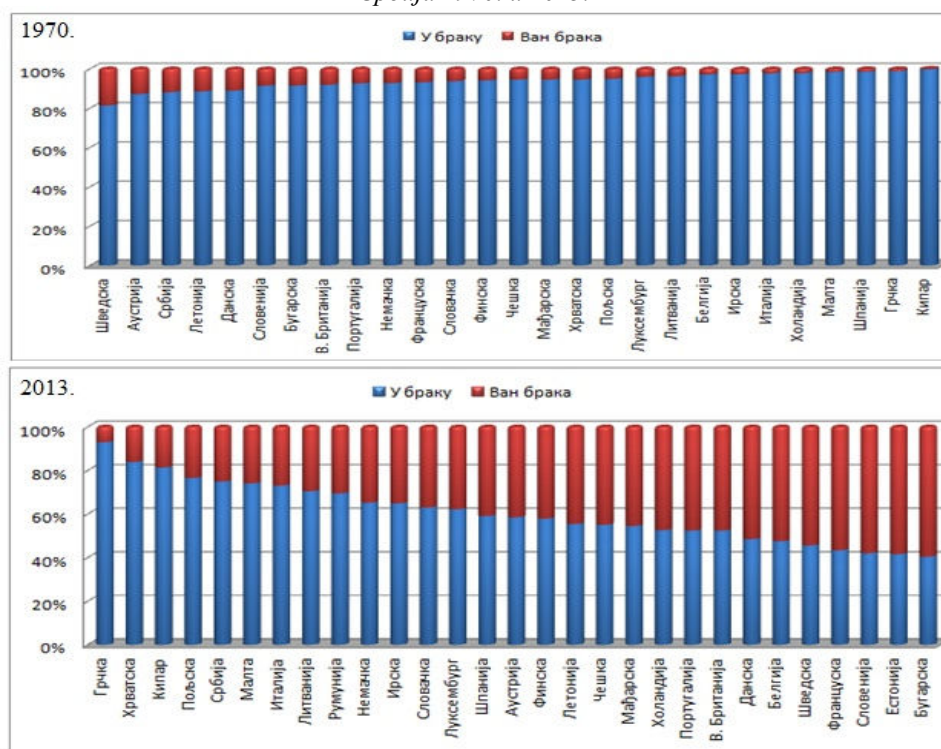
¹² Мисли се на растући индивидуализам и секуларизам, ширење родне равноправности и повећану економску активност жена (Бобић, 2013).

¹³ Број живорођених са 8.508.562 1960. сведен је на 5.075.380 у 2013. години (Eurostat).

¹⁴ Највиши пораст бележи Шведска, број живорођене деце износио је 102.219 1960. а у 2013. 113.593. У Ирској бројност живорођених 1960. био је 60.735, а у садашњем периоду 68.949, а у Луксембургу 5.019, односно 6.115 (Eurostat).

них. Занимљив пример је сам почетак 21. века (2000-2003), који је и дивергентан у погледу смера броја живорођених уколико се компарирају тенденције између ЕУ-28 и Србије. С једне стране, у напоменутом периоду у ЕУ-28 региструје се пад живорођења, док са друге стране Србију карактерише рехабилитација рађања. Евидентно је да се радило о кратком компензационом периоду с обзиром да након 2004. следи константан пад броја живорођених у Србији, док у ЕУ-28 наступа пораст. Сагледавање тенденција у кретању броја живорођених, у контексту брачности, је значајно с обзиром да је смањење живорођења, пре свега резултат смањења брачног фертилитета (Пенев, Станковић 2010).

Графикон 4. – Живорођена деца рођена у браку и ван брака ЕУ-28 и Србија 1970. и 2013.

Извор: Eurostat

Напомена: Подаци за Кипар, Ирску, Аустрију, В. Британију, Француску и Естонију односе се на 2012.

Висок ниво корелације између брачности и фертилитета јасно илуструју подаци за 1970. годину (Графикон 4), с обзиром да се највећи број рађања реализовао у оквиру брачне уније. У погледу висине удела ван-

брачних рађања Србија (11.8%)¹⁵ се налазила на самом врху листе, после Шведске (18.56%) и Аустрије (12.77%). Најнижи удео деце рођених ван брака у току истог периода регистрован је на Кипру, свега 0.5%. Малобројне земље су се у том периоду суочавале са недовољном репродукцијом (мастер). Ниво фертилитета изнад 2.1 у ЕУ-28 био је регистрован у двадесет држава, док је у појединим достигао и високе вредности (Ирска 3,85; Португалија 3,01; Румунија 2,88; Шпанија 2,83).

У току наредних деценија све земље су забележиле повећање удела ванбрачних рађања, уз присутне разлике, како у темпу, тако и у почетном периоду интензивног повећања. Данска и Шведска након 1970-их година региструју значајнији пораст удела деце рођених ван брака, Француска, Финска и Велика Британија после 1980-их година, док преостале земље бележе интензивније повећање након 1990-их година и почетком 21. века. Године 2013. израженија је разлика у висини удела ванбрачних рађања међу земљама, него четири деценије раније. Најнижи удео деце рођених ван брака регистрован је у Грчкој (7%), а највиши у Бугарској (59.1%). Србија се са уделом од 25.1% приближила самом дну листе, и у поређењу са значајнијом већином земаља ЕУ, заступљеност удела ванбрачних рађања може се окарактерисати као умерена. Станковић и Пенев (2012) су проучавали особености ванбрачних рађања у Србији, и указали да се ради о хетерогеном простору са јасно диференцираним зонама. Исток Србије се одликује вишим уделом ванбрачних рађања, док западни део Централне Србије региструје ниже уделе. Дивергентне тенденције у ванбрачном фертилитету аутори приписују демографским и социјално-економским разлозима, као и усвојеним нормама о браку и репродукцији.

Услед константног пораста ванбрачног и дивергентног тренда брачног фертилитета, несумњиво је да у актуелном периоду репродуктивна функција брака постепено губи значај. Међутим, евидентно је и да се у одређеном броју земаља највећи део рађања и даље реализује у браку. То се првенствено односи на Грчку, с обзиром да удео брачних рађања у укупним живорођењима партиципира са чак 93%, затим следе Хрватска (83,9%) и Кипар (81,4%). Брачни фертилитет се може оценити као доминантан модел и у Пољској, Србији, Италији и на Малти у којима ванбрачни фертилитет не достиже ни трећину укупних рађања. Подаци илуструју да, махом, у земљама Централне и Јужне Европе брак још увек представља доминантан оквир репродукције. Преваленцију ванбрачних (преко 50%) у односу на брачна рађања региструје седам држава ЕУ-28¹⁶. На врху листе, на основу процентног учешћа ванбрач-

---

¹⁵ Висок удео ванбрачног фертилитета приписује се преваленцији традиционалних над државним институцијама, с обзиром, да је део албанске популације склапао обичајне бракове (Група аутора, 1995).

¹⁶ Мисли се на: Данску, Белгију, Шведску, Француску, Словенију, Бугарску и Естонију јер региструју нешто већи удео ванбрачног фертилитета у односу на брачни.

них рађања, најзаступљеније су земље Западне и Северне Европе, односно Данска, Белгија, Шведска и Француска. Такав тренд је очекиван имајући у виду да напоменути региони чине генераторе промена у породичној и репродуктивној сфери, као и да их одликују идеационе промене и пораст индивидуализма и независности. Међутим, највећи удео деце рођених ван брака регистрован је у Бугарској (59.1%), која у географском и у социо-економском погледу не припада земљама Западне и Северне Европе.¹⁷

Не оспорава се постојаност разлика између држава у погледу удела брачних и ванбрачних рађања у укупним живорођењима. Међутим, не треба занемарити да је заједничка карактеристика ЕУ-28 и Србије ниво фертилитета испод потребног за замену генерација (Рашевић 2007). Да ли постепено наступа период када ни брак ни кохабитације нису више пресудне за реализацију потомства¹⁸?

Карактеристике алтернативних заједница (кохабитација)

Посттранзициону етапу демографског развоја, поред интензивног пораста ванбрачних рађања, карактерише и распрострањеност кохабитација (алтернативна партнерства). Након "златне ере брака" 1960-их година скандинавске земље су се најпре суочиле са новим облицима формирања породица (кохабитацијама) (Девеџић, 2004). У наредним деценијама ванбрачно партнерство се проширило и на остале европске земље, различитим интензитетом. Ширење кохабитација у развијеним земљама у корелацији је са постмодерним вредностима (тј. плуралитет животних услова), док се алтернативно партнерство у земљама Централне и Источне Европе суочава са низом препрека, које уједно утичу и на формирање брачне заједнице (Бобић, Вукелић, 2010). Под алтернативним заједницама истраживачи подразумевају "више различитих институција са различитим обележјима" које су у потпуности законски еквивалентне браку у Шведској и Скандинавским земљама (Бобић 2013:70). Кохабитација не мора увек представљати увертуру у брак, већ може бити и трајни избор. Важно је указати на овај вид "делимично институционализоване уније" (Бобић 2013: 70) не само због све значајније заступљености, већ и због присутних разлика међу земљама у зависности од тога да ли се ванбрачна рађања реализују у оквиру стабилних кохабитација, или је реч о самохраним мајкама (Станковић, Пенев 2012). С обзиром да се земље разликују у културном,

---

¹⁷Да ли се такав тренд може оценити као консеквенца интензивнијег одвијања друге демографске транзиције, и који узроци леже у његовој основи, остаје тема за истраживање.

¹⁸Девеџић (2004) је са теоријског и емпиријског аспекта проучавала улогу брачности на плодност становништва, и упутила на једну од непознаница која се односи на будући значај брака и кохабитација за ниво репродукције.

социјално-економском погледу, као и у преовлађујућим нормама о брачном понашању не постоји јединствен поглед на алтернативне заједнице и ванбрачна рађања. На искуству Шведске истраживачи су у транзицији партнерских односа квантификовали неколико развојних етапа. У почетном стадијуму заступљеност кохабитација није била друштвено пожељан вид заједничког живота, док у последњем, који су достигле Шведска и Данска, брак и кохабитације су готово еквивалентне заједнице, и реализација рађања је заступљена у оба типа (Станковић, Пенев, 2012). Међу европским земљама присутне су разлике и у погледу како се ванбрачна рађања манифестују на даљи ток брачног понашања. Потреба за сигурнијим везивањем за партнера, реализација права деце су доминантни фактори који утичу на то да жене радије желе да ступе у брачну заједницу него да наставе кохабитациону везу (Станковић, Пенев 2012, према Kiernan 2001). На основу процена, кохабитација се након рођења детета најчешће супституише у брак у Аустрији, Италији и Шведској, док је то редак случај у Француској и Великој Британији (Станковић, Пенев, 2012).

Према истраживањима у садашњем периоду кохабитације су најзаступљеније у скандинавским земљама и Француској, средњи ниво распрострањености бележи Западна Европа, док је далеко нижи ниво присутан у земљама Јужне Европе (Табела 1). Кохабитација је најраспрострањенија у оквиру старосне категорије 20-34 година, нарочито у Данској (28.6%), Финској (28.3%), Холандији (21.9%) и Француској (21.8%).

Табела 1. – Удео кохабитација у старосним групама, 20 и више година и 20-34 година, одабране земље, према доступним годинама (2007, 2010. и 2011)

Државе	Старост 20+	Старост 20-34 година	Државе	Старост 20+	Старост 20-34 година
Данска	11.5	28.6	Литванија	4.1	8.3
Финска	11.8	28.3	Белгија	6.4	5.2
Холандија	9.3	21.9	Португалија	4.1	5.9
Француска	14.4	21.8	Шпанија	3.3	5.5
Аустрија	6.5	13.7	Италија	2.0	3.0
Мађарска	6.3	11.5	Малта	2.1	0.8

Извор: *OECD Family Database*

Напомена: Подаци за Француску, Белгију и Малту односе се на 2007, за Финску за 2010, а за преостале земље за 2011. годину.

Заступљеност кохабитација од 3,8% у Србији (РЗС) може се окарактерисати као минимална. Према подацима последњег пописа (2011) ванбрачне заједнице су најзаступљеније у оквиру старосне групе 30-39 година (30,15%)¹⁹. Занимљиво је да старосна група 40-49, у укупном становништву

¹⁹ Бројност становништва старог 15 и више година које живи у ванбрачној заједници износи 236.063 (Попис 2011).

15 и више година који живе у ванбрачној заједници, партиципира готово приближано као и старосна категорија 20-29 година (20%, односно 22%).

Одређен ниво распрострањености кохабитација не мора нужно претпостављати и исти удео ванбрачних рађања. На пример, Португалија и Шпанија имају низак ниво заступљености кохабитација, али и висок удео ванбрачних рађања. Приближан удео деце рођене ван брака бележи и Холандија, али знатно виши ниво распрострањености кохабитација у односу на наведене државе. Чињеница да кохабитација не мора имати најзначајнији утицај на ванбрачна рађања, у литератури се, у највећој мери приписује преовлађујућим нормама о браку (Станковић, Пенев 2012, према Кierpan 2001). Ванбрачна рађања се у већини европских земаља реализују у оквиру стабилних кохабитација (Спасеновић, Девецић, 2012), док је исти процес у Србији немогуће прецизно установити. Међутим, на основу посредног закључивања, и репрезентативних истраживања²⁰, може се закључити да не постоји уска корелација између пораста ванбрачних рађања и ширења кохабитација, и да је реч о заступљености самохраних мајки²¹ (Станковић, Пенев, 2012).

Рађање деце у браку или ван брака ЕУ-28 и Србија

Уколико посматрамо структуру брачних парова са или без деце, евидентно је да у већини држава учествују у репродукцији, а највише у Словенији, Ирској, Словачкој и Пољској (Табела 2). У Холандији, Великој Британији, Данској и Немачкој у знатно мањем обиму се брачни парови одлучују за родитељство. На основу статистичке грађе последњег пописа у Србији (2011) видљиво је да су заступљенији брачни парови са децом него без деце (63,4% наспрам 36,6%).

Највише рађања реализованих у оквиру кохабитација региструју Словенија, Словачка и Португалија. Док се са друге стране, ванбрачни парови у Ирској, Немачкој, Холандији и на Кипру нешто ређе одлучују за учествовање у прокреацији. У ванбрачним заједницама у Србији нешто више је парова који имају децу у односу на парове без потомства (58,1% наспрам 41,9%).

Компарација реализованих рађања брачних и ванбрачних парова јасно указује да лица у брачној заједници поседују преваленцију у свим земљама. Највећа разлика је на Кипру с обзиром да брачни парови са децом чине 67,2%, а ванбрачни свега 16,3%. Данску, Естонију и Португалију карактерише готово уједначена заступљеност ван/брачних парова са децом.

---

²⁰ Станковић и Пенев, 2012: 196, према Бобић 2006.

²¹ Станковић и Пенев (2012) износе такав закључак на основу забележеног пораста "удела деце рођених ван брака коју очеви нису признали".

Табела 2. – Ван/брачни парови са или без деце, одабране земље ЕУ и Србија 2010.

Државе	Брачни пар са децом	Брачни пар без деце	Државе	Ванбрачни пар са децом	Ванбрачни пар без деце
Словенија	82	28	Словенија	69,8	30,2
Ирска	73,3	26,7	Словачка	63,2	36,8
Словачка	72,6	27,4	Португалија	61,8	38,2
Пољска	71,2	28,8	Естонија	59	41
Кипар	67,2	32,8	Србија	58,1	41,9
Португалија	65,2	34,8	Пољска	56,1	43,9
Србија	63,4	36,6	Данска	41,6	58,4
Естонија	60,1	39,9	В. Британија	41,2	58,8
Холандија	55,5	44,5	Ирска	38,4	61,6
В. Британија	52,7	47,3	Немачка	29,7	70,03
Данска	46,6	53,4	Холандија	26,7	73,3
Немачка	46,5	53,5	Кипар	16,3	83,71

Извор: *OECD Family Database (www.oecd.org/social/family/database)*

Напомена: Подаци за Србију: РЗС 2011

Државе су рангиране према највећем уделу ван/брачних парова са децом.

Закључак

Земље Европске Уније и Србију у посттранзиционом периоду, поред промена у фертилном понашању, карактеришу и значајне трансформације у брачној сфери. Компаративна анализа указује да је у Србији присутно извесно усвајање европских токова, али и одступање од њих. Од друге половине 20. века у Србији, као и у осталим европским земљама присутан је тренд пада универзалности брака, односно, евидентирани су перманентан пад опште стопе нупцијалитета и пораст просечних старости супружника при склапању првог брака. Аспекти у којима Србија "одступа" или "касни" у односу на представнике друге демографске транзиције (Бобић, Вукелић 2010) односе се на диворцијалитет, ванбрачна рађања и кохабитације. Односно, карактеришу је континуирано ниске стопе диворцијалитета, низак ниво заступљености ванбрачних заједница, и према међународном поређењу умерена присутност удела ванбрачних рађања.

Несумњиво је да у савременом добу репродуктивна функција брака постепено губи значај, а у појединим земљама ванбрачна рађања поседују преваленцију у односу на рађања у браку (Данска, Шведска, Белгија, Француска). Анализа је, такође показала да је брак још увек преовлађујући облик репродукције у земљама Централне и Јужне Европе. Евидентно је да се државе разликују у погледу избора модела заједничког живота за реализацију потомства. Међутим, то не умањује чињеницу да све земље Европске уније и Србију карактерише феномен недовољног рађања (Рашевић 2007). Ниво фертилитета недовољан за замену генерација може указати да и одсуство жеље за потомством осликава реалност данашњице. Имајући у виду сумор-

не тенденције у литератури су отворена бројна питања, а тичу се будућег значаја и улоге брака и кохабитација за ниво фертилитета (Девеџић 2004). У трагању за потенцијалним одговорима истраживање је расветлило занимљиву чињеницу када се сагледа веза између нивоа фертилитета и брачних или ванбрачних рађања. Државе вишег фертилитета (Француска, Шведска, Белгија) карактерише највиши удео ванбрачних рађања и релативно висок ниво распрострањености кохабитација. С друге стране, земље Централне и Јужне Европе, у којима брак још увек фигурира као доминантан оквир прокреације, суочавају се са најнижим нивоом плодности. Најзначајнији резултати у овом раду: значајно смањење стопе брачности, пораст просечних година при склапању првог брака, пораст диворцијалитета, пад брачног и дивергентан тренд ванбрачног фертилитета, и распрострањеност кохабитација, не морају (нужно) манифестовати исти утицај на ниво фертилитета у различитим популацијама. Последње деценије обележене су великим променама у брачној и породичној сфери које су се несумњиво, у одређеној мери, и рефлектовале на ток плодности. У погледу овог разматрања може се оценити да су се те промене интензивније манифестовале на смањење фертилитета у земљама за које је констатовано да се суочавају са низом социо-економских препрека при ступању у брачну заједницу (Бобић, Вукелић 2010). Као индикативни примери постигнутих резултата у достизању вишег фертилитета могу послужити Француска и Шведска²² (Рашевић, Петровић 1996; Балетић 2005). Прилагођавањем променама у брачном и вредносном систему, вишедеценијско пропагирање и достизање родне равноправности, спровођење низа адекватних и ефективних мера за реализацију потомства, допринели су да се у актуелном периоду одликују вишим фертилитом у односу на значајнију већину европских земља. Да ли државе Централне и Јужне Европе поседују довољно могућности и потенцијала да следе њихов ток у циљу достизања вишег фертилитета? Питање о будућем сценарију репродукције мора уважавати и специфичне културне и социо-економске услове (које су) својствене сваком друштву. Фактори који утичу на репродуктивно понашање становништва разнородне су природе, а имајући у виду да је плодност динамична, у потпуности тешко предвидљива и неисцрпна проблематика, немогуће је пружити коначне одговоре на бројна питања. Свакако, време које следи указаће на значај брачних и ванбрачних заједница за ниво репродукције, као и на њихову улогу у друштвеној и индивидуалној сфери.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Бобић М., Вукелић Ј. (2010): *Деблокада "Друге демографске транзиције?"*. Београд: Филозофски факултет- Институт за социолошка истраживања.

---

²² Не оспорава се да и Француски и Шведска имају својствен приступ према политици о фертилитету. Детаљније о томе Балетић (2005)

- Бобић М. (2013): *Постмодерне популационе студије*. Београд: Филозофски факултет- Институт за социолошка истраживања.
- Група аутора (1995): *Развитак становништва Србије 1950-1991*. Београд: ЦДИ-ИДН
- Девецић М. (2004): *Значај брачности за ниво фертилитета*. Демографија, (I)
- Девецић М. (2006): *О природном кретању становништва*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Девецић М. (2006а): *Родне (не)једнакости из демографске перспективе*, Становништво, (2).
- Рашевић М., Петровић М. (1996): *Искусства популационе политике у свету*. Београд: Институт друштвених наука
- Рашевић М. (2007): *Недовољно рађање деце: феномен који упозорава*. Демографски преглед бр 23/2007. Министарство рада, запошљавања и социјалне политике у сарадњи са ЦДИ-ИДН, Београд и Друштвом демографа Србије.
- Пенев Г., Станковић Б. (2010): *Ванбрачна рађања и ванбрачне заједнице: између маргинализације и модернизације*. Демографски преглед 37/2010. Министарство рада и социјалне политике у сарадњи са ЦДИ-ИДН и Друштвом демографа Србије.
- Спасеновић С., Девецић М. (2012): *Фертилитет становништва Београда у контексту теорије друге демографске транзиције*. Зборник Матице српске за друштвене науке, (138): 55-70.
- Станковић Б., Пенев Г. (2010): *Трендови ванбрачних рађања у Србији у другој половини 20. и почетком 21. века у ширем европском контексту*, Становништво, XLVIII, 1-24.
- Станковић Б., Пенев Г. (2012): *Рађање ван брака: неки просторни аспекти*. Демографија, (IX), 181- 199.
- Wertheimer- Baletić A., (2005): *Populacijska politika u razvijenim europskim zemljama*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
- Демографска статистика у Републици Србији, 2010. године, Београд: РЗС.
- Eurostat database (http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/search_database)
- OECD Family Database (www.oecd.org/social/family/database).
- Републички завод за статистику (2013). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011.*, књиге- Брачни статус, Породице са децом, 2013. Београд

Ivana Magdalenić

THE INFLUENCE OF MARITAL STATUS ON FERTILITY IN SERBIA AND THE EUROPEAN UNION

Summary

The second demographic transition indicates that the in addition to changes in the reproductive behavior, marital sphere undergone significant transformation in recent decades, and that the correlation between marriage and fertility rates in the downward path. In the literature, as the main characteristics of marriages after 1965's of entries:

decline in the share of persons in marriage, increasing the average years at entry into first marriage, increase in alternative partnership (cohabitation), the increase in divorces and earlier, the reduction of remarriage after the death of a spouse or divorce (Бобић, Вукелић, 2010 према Lesthaeghe 2010; Спасеновић, Девеџић, 2012 према Lesthaeghe, Neidert, Surkyn 2006). Research accented on marital and family sphere in Serbia indicate that already adopting some European trends, but also deviation from them. According to statistics from the second half of the 20th century in Serbia, as well as in other European countries, there is a downward trend in the universality of marriage, respectively, recorded as a permanent decline in the general rate of marriages and an increase in the average age of spouses at first marriage. Aspects in which Serbia "deviates" or "late" compared to other representatives of the demographic transition relate to divorcibility, illegitimate births and cohabitation. Serbia is characterized by continuous low divorce rates, low level of prevalence extramarital community, and the international comparison the share of illegitimate births in Serbia this trend are assessed as moderately present.